

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ»

(29 травня 2020 року)

Харків – 2020

ББК 63.3 (укр.) p

*Затверджено Вченою Радою історичного факультету
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.
Сковороди
Протокол № 13 від 29.06. 2020 року*

Редакційна колегія:

Гончарова О. С., канд. іст. наук, доцент, зав. кафедри історії України
Луценко М. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Єгоршина О. О., ст. лаборант кафедри історії України

Збірник наукових праць вчених та студентів історичного факультету
ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2020. – 164 с.

29 травня 2020 р. у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди відбулася наукова конференція «Українське державотворення: історичний аспект», в якій взяли участь викладачі, аспіранти, студенти вишів та учителі загальноосвітніх шкіл Харкова. Доповіді охоплюють коло питань, пов'язаних з історією української революції 1917-1921 рр.

Видання розраховане на науковців, студентів, усіх, хто цікавиться історією України.

Тексти подаються в авторській редакції. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

©Автори публікацій, 2020

ЗМІСТ

Богдашина О. М. , доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди <i>Революції VS реформи в європейських державах в оцінці М. М. Ковалевського</i>	8
Бондаренко А. Б. , аспірант кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, науковий керівник - О. В. Дьякова, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди <i>Закон Української Центральної Ради «Про створення народного війська»</i>	13
Брагіна Т. М. , кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри культурології Харківської державної академії культури, Брагін Ю. А. , кандидат культурологічних наук, старший викладач кафедри культури, спорту і туризму Харківського технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка <i>The Warsaw Pact of 1920 in historical – cultural memory</i>	18
Воронянський О. В. , кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри ЮНЕСКО, філософії людського спілкування та соціально-гуманітарних дисциплін Харківського технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка. <i>Сучасна інтерпретація механізму формування об'єктивних умов революційної ситуації (на основі моделі конкурентної боротьби за доступ до ресурсів)</i>	22
Гончарова О. С. , кандидат історичних наук, доцент, зав. кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди <i>Етнонаціональна політика Західноукраїнської народної республіки</i>	32
Горпинко О. С. , учитель історії Харківської гімназії № 65 <i>Політика Центральної ради в галузі освіти</i>	38

Богдашина О. М.,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

РЕВОЛЮЦІЇ VS РЕФОРМИ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ В ОЦІНЦІ М. М. КОВАЛЕВСЬКОГО

Історія революційних рухів та реформи в європейських державах від часів середньовіччя і до початку XX ст. завжди привертала увагу визначного юриста, соціолога, історика М. М. Ковалевського.

М. М. Ковалевський вважав суспільну еволюцію єдино закономірним шляхом історичного розвитку. З цього приводу він наголошував: «Сучасна теорія еволюції не припускає великих переворотів у суспільному житті» [12, с. 12].

Вчений був переконаний, що історичні катаклізми та суспільний регрес були результатом впливу таких зовнішніх факторів, як політична влада, війни, насильства, стихійні лиха тощо. Саме ці зовнішні фактори порушують нормальний хід історії. Тому вчений критикував європейську колонізацію Нового Світу, оскільки вона суперечила природному розвитку традиційних місцевих порядків. Колонізація, за оцінкою дослідника, штучно прискорила розпад общинного землеволодіння [11, с. 47–71, 156–209]. «Насильницька заміна однієї засади життя іншою, – уточнював М. М. Ковалевський, – не відбувається без шкідливих потрясінь та в будь-якому випадку викликає серед населення тривале та цілком законне незадоволення» [11, с. 231].

В силу ґрунтовної обізнаності з новою та новітньою історією провідних країн світу М. М. Ковалевський більш помірковано, ніж інші науковці, оцінювали ідеї просвітництва та гасла буржуазних революцій у Франції та Північній Америці кінця XVIII ст. Свій стриманий підхід до демократичних гасел М. М. Ковалевський, наприклад, пояснював таким

чином: «Це устремління до рівності не містило в собі нічого метафізичного. Мова йшла не стільки про визнання людської гідності та прав особистості, скільки про майнову забезпеченість та захист від безпідставного чи нерівномірного розподілу суспільних повинностей – все одно були б це вотчинні ренти та поміщицькі збори або державні податки» [16, т. 2, с. 526].

Для забезпечення справжньої політичної свободи М. М. Ковалевський пропонував поставити державну владу у такі умови, які б зробили неможливим для неї «відняти в особи її природжені права» [14, т. 2, с. 67].

М. М. Ковалевський активно виступав за розширення виборчих та інших прав жінок, їх доступ до вищої освіти, призначення їх на адміністративні посади «від служби в земському управлінні і закінчуючи виконанням обов'язку депутата» [19, № 94, с. 1–2].

Розвиваючи погляди Г. Спенсера, М. М. Ковалевський розкритикував посилення державності та обмеження прав громадян після початку світової війни в 1914 р. [9, с. 9].

Крім «дотримання норм права» та політичних свобод, вчений вважав важливим дотримання «вимог суспільної солідарності» не тільки з боку влади, а й усіма громадянами [4, с. 88]. В зв'язку з цим він не підтримав лише негативну оцінку Г. Спенсером держави. М. М. Ковалевський наголошував, що «держава навіть не завжди виконувала ту роль поліцейського комісара, що турбується про збереження громадського ладу, до якої англійський філософ хотів б звести всю її діяльність» [17, с. 61].

Історик публічно критикував політику російського уряду, висловлювався за демократичні реформи: розширення виборчого права та місцевого самоуправління, проголошення політичної свободи й конституційну монархію на кшталт англійської. Він постійно в лекціях та наукових працях високо оцінював державний та політичний устрій Великобританії, зокрема принцип рівноваги різних гілок влади [8, с. 175 та ін.], двопалатний парламент [8, с. 188 та ін.], систему місцевого самоуправління та рівень демократичних свобод [1; 5; 7 та ін.]. У Російській

імперії ж, на відміну від європейських країн, зазначає М. М. Ковалевський, зберігалася всесилля «самодержавної бюрократії», особливо політичної поліції [13, с. 193–196].

М. М. Ковалевський був прихильником конституційної монархії як найбільш ефективної форми державного устрою порівняно з республікою. На його переконання саме у конституційній монархії монарх виступає «верховним посередником між класами та захисником інтересів народних мас» [14, т. 2, с. VII].

М. М. Ковалевський неодноразово у редагованій ним газеті «Страна» (1906-1907 pp.) [19, № 7, с. 1–2; № 57, с. 5–6; № 64, с. 2; № 65, с. 2; № 70, с. 1–2; № 73, с. 1; № 78, с. 1–2; № 82, с. 1–2; № 91, с. 1 та ін.] виступав за чіткий розподіл законодавчої та виконавчої гілок влади, за солідарну відповідальність міністерств перед парламентом, за секуляризацію влади, за загальнодоступну народну школу, а в необхідних випадках – за народні референдуми та федеративний державний устрій. Постійно він у дружбі та на засіданнях I Державної Думи виступав за скасування смертної кари [18, с. 20; 19, № 2, с. 1; № 61, с. 1; № 141, с. 1 та ін.].

М. М. Ковалевський вбачав у селянських повстаннях насамперед кризу існуючого ладу: «Рухи потрібно вважати не причинами, а простими показниками занепаду і розкладу середньовічних порядків, який розпочався задовго до них» [16, т. 2, с. 525]. Окрім об'єктивних причин, науковець висував переважно суб'єктивні чинники: «Народні повстання рідко коли бувають наслідком однієї причини; вони відбивають на себе незадоволення існуючим [становищем], частково свідоме, частково несвідоме бажання покласти негайний кінець всьому, що в очах бунтівників уявляється кричущою неправдою та найближчим джерелом їх бідувань» [2, № 5, с. 1].

М. М. Ковалевський взагалі вважав революційні диктатури тимчасовими явищами. Для нього цезаризм та диктатура пролетаріату може бути «лише тимчасовою та скороминучою формою» [правління – О. Б.] [4, с. 88]. Селянські повстання Уота Тайлера в Англії та Жакерія у Франції, за

оцінкою вченого, не наблизили, а затримали процес визволення селянства від кріпацтва [10, с. 105; 16, т. 2, с. 550, 701]. Визнаючи деяку провину царизму в активізації революційного руху, М. М. Ковалевський не схвалював терористичної діяльності російських революційних народників [13, с. 193–194]. Добре знайомі з К. Марксом та його вченням М. М. Ковалевський [15, с. 287–297] критикував політичні гасла, особливо ідею диктатури пролетаріату.

М. М. Ковалевський кращим шляхом розвитку суспільства називав реформи, що здійснюються далекоглядними політиками. Науковець визнавав революцію крайнім випадком, якщо інші шляхи виходу з економічної та/чи політичної кризи неможливі. Останній період правління Людовика XVI М. М. Ковалевський характеризував як «торжество реакції та бездарність в особах міністрів, що змінили Тюрго, зробили революцію неминучою» [3; див. також: 14, т. 1, с. 258]. За його оцінкою намагання А. Р. Ж. Тюрго здійснити програму реформ були марними [14, т. 1, с. 258]. Подібна оцінка вченим і спроб міністра фінансів Ж. Неккера, який «відступив врешті-решт перед страхом налаштувати проти себе могутні інтереси, зачепити права, що історично склалися та урочисто проголошені. Реформа ставала неможливою; необхідний був докорінний переворот, переворот, який ліквідував би як різницю провінцій, так і різницю станів, створив би громадянську єдність Франції в такій же мірі, в якій політикою Ришельє та Людовика XIV створена була її політична єдність» [14, т. 1, с. 195]. Вчений визнавав неминучу обмеженість реформаторів у діях. Політичну неможливість встановлення у Франції конституційної монархії в останній рік правління Людовика XVI М. М. Ковалевський пояснював «не пристрасстю короля до абсолютизму і не республіканськими устремліннями народного представництва» [14, т. 1, с. 655], а інтригами промонархічних сил [14, т. 1, с. 655–657]. Підкреслюючи суб'єктивну складову проголошення республіки в ході Англійської буржуазної революції середини XVII ст., М. М. Ковалевський писав з цього приводу: «Для діячів першої англійської революції питання про

республіканську форму правління було не стільки питанням принципу, скільки питанням політичної зручності» [6, № 8, с. 157].

Отже, М. М. Ковалевський був типовим ліберальним істориком, прихильником конституційної монархії, що вважав кращим шляхом історичного розвитку проведення успішних реформ, а здійснення революцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковалевский М. М. Английская конституция // Новый энциклопедический словарь / Изд. Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. СПб., 1911. Т. 2. С. 560–593.
2. Ковалевский М. М. Английская пугачёвщина / М. М. Ковалевский // Русская мысль. 1895. № 5. С. 1–31 ; № 7. С. 24–55 ; № 9. С. 34–65 ; № 10. С. 128–156.
3. Ковалевский М. М. Буланжизм / М. М. Ковалевский // Русские ведомости. 1889. № 38. С. 2.
4. Ковалевский М. М. Взаимоотношение свободы и общественной солидарности // Интеллигенция в России. СПб., 1910. С. 59–88.
5. Ковалевский М. М. История монархии и монархических доктрин. СПб. : Тип. И. Трофимова, 1912. Вып. 1–3.
6. Ковалевский М. М. Кавалеры и круглоголове / М. М. Ковалевский // Северный вестник. 1892. № 7. С. 65–96 ; № 8. С. 153–162.
7. Ковалевский М. М. Конституционное право. СПб. : Тип. И. Трофимова, 1909. 196 с.
8. Ковалевский М. М. Кризис в западных конституциях // Вестник Европы. 1886. № 5. С. 161–202.
9. Ковалевский М. М. Международная война и её вероятные последствия // История нашего времени : (Современная культура и её проблемы) / под ред. М. М. Ковалевского и К. А. Тимирязева. Пг., 1917. Т. 8, вып. 31. С. 1—54.
10. Ковалевский М. М. Общественный строй в Англии в конце средних веков. М. : Тип. Ф. Б. Миллера, 1880. 396 с.

11. Ковалевский М. М. Общинное землевладение, причины, ход и последствия его разложения. Ч. 1: Общинное землевладение в колониях и влияние поземельной политики на его разложение. М. : Тип. Ф. Б. Миллера, 1879. VII, 231 с.
12. Ковалевский М. М. Очерк происхождения и развития семьи и собственности. СПб. : Тип. Ю. Н. Эрлиха, 1895. VIII, 152 с.
13. Ковалевский М. М. Очерки по истории политических учреждений в России: пер. под ред. Е. Смирнова. СПб. : Тип. Глаголева, 1908. 242 с.
14. Ковалевский М. М. Происхождение современной демократии. М. : Тип. А. И. Мамонтова: тип. Солдатенкова, 1895–1897. Т. 1–4.
15. Ковалевский М. М. Современные социологи . СПб. : Тип. Меркушева, 1905. XVI, 414 с.
16. Ковалевский М. М. Экономический рост Европы до возникновения капиталистического хозяйства. М. , 1898–1903. Т. 1–3.
17. Ковалевский М. М. Социальная доктрина Спенсера // Русская высшая школа общественных наук в Париже : лекции профессоров. СПб., 1905. С. 58—84.
18. Собрание речей гг. депутатов Государственной Думы I и II созыва. Кн. 1. СПб. : Разум, 1908. 576 с.
19. Страна. СПб., 1906.

Бондаренко А. Б.,
аспірант кафедри історії України
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди,
науковий керівник - О. В. Дьякова,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

**ЗАКОН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ
«ПРО СТВОРЕННЯ НАРОДНОГО ВІЙСЬКА»**